

עבד עברי – עבד או שכיר? ❧

שיעור זה קשור לכלל:

שאלה שאין עליה תשובה

תמצית השיעור: הגמרא מניחה שיש תנא שאינו דורש גזרה שוה של "שכיר שכיר", אך לא מוצאת מיהו. הדבר מלמד על התייחסות פנימית למושג העבד, שאיננו "שכיר", אלא עבד מצד מהות נשמתו. שתי צורות של גזרה שוה וביאורן בסוגיא.

לימוד הפרשיות

דיני עבד עברי מופיעים בצורה מפורשת ומפורטת בתורה שבכתב, בשלושה מקומות: בפרשת משפטים, בפרשת בהר ובפרשת ראה. עיון בפרשיות אלו מלמד על הבדלים ביניהן, שנראה שעמדו בפני חז"ל בלימוד דיני עבדים, וביטויים לכך מופיעים בסוגיות הגמרא. פרשת משפטים (שמות כ"א, א'-ר'):

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לַפְּנִיָּהֶם. כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יָצָא לְחֻפְשֵׁי חָנָם. אִם בְּגִפּוֹ יָבֵא בְּגִפּוֹ יֵצֵא אִם בְּעֵל אִשָּׁה הוּא וַיִּצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ. אִם אֲדֹנָיו יִתֵּן לוֹ אִשָּׁה וַיִּלְדָּה לוֹ בָּנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וַיִּלְדֶּינָה תִהְיֶה לְאֲדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְּגִפּוֹ. וְאִם אָמַר יֵאמֹר הָעֶבֶד אֶהְיֶה אֶת אֲדֹנָי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בְּנֵי לֵא אֶצְא חֻפְשִׁי. וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וְעִבְדוֹ לְעֹלָם.

הרבה יש להאריך בפרשה זו ובמיקומה כפותרת את דיני הנזיקין¹, אולם כאן נבחן פרשה זו לאור השוואתה לדיני העבד המופיעים בפרשת בהר (ויקרא כ"ה, ל"ט-מ"ו):

¹ דיני הנזיקין מופיעים בתורה מן החמור אל הקל ביחס לנפגע, ועי' בשיעור "מנין מצוות הנזיקין" עמ' 300. תחילתם בהורג אדם (כ"א, י"ב-י"ד), המשכם בעברות נוספות שעונשן מיתה, דבר המלמד על חומרתן (ט"ו-י"ז), לאחר מכן - פגיעה באדם (י"ח-כ"ז), לאחר מכן - שור שהזיק לאדם (כ"ח-ל"ב), לאחר מכן - נזק לבהמה, על ידי בור או גנב (כ"א, ל"ג - כ"ב, ג'), ולאחר מכן - נזקים לצומח (ד'-ה'), ולבסוף - נזקים לדומם (ו'-ז'). פסוק ח' הוא פסוק הסיום, הכולל את פרשת הנזיקין כולה, כפי שאומרים חכמים בווה"ק (ח"ג, קצ"ח ע"א), ועי' בשיעור "פתיחה לסדר נזיקין", עמ' 290.

על פי סדר זה עולה כי פרשת העבד חמורה מכולן, ועל כן היא הפתיחה. הכיצד? נראה, שהחומרה שבעבודת נובעת מהיותה הנהגה מקולקלת, ולא פגיעה חד פעמית, חמורה ככל שתהיה. בהמשך נרחיב בענין זה, על פי דברי רמח"ל. אף חז"ל עמדו על כך ש"שבי קשה מכולם" (בבא בתרא ח' ע"ב). עי' גם בראב"ע שכתב (שמות כ"א, ב'): "ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות אדם כמוהו. על כן החל משפט העבד" -

וְכִי יִמּוֹךְ אֶחָיִךְ עִמָּךְ וְנִמְכַר לְךָ לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבַדְתָּ עֶבֶד. כְּשֹׁכֵיר כְּתוֹשֵׁב יִהְיֶה עִמָּךְ עַד שְׁנַת הַיָּבֵל יַעֲבֹד עִמָּךְ. וַיֵּצֵא מֵעִמָּךְ הוּא וּבְנָיו עִמּוֹ וְשָׂב אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֶל אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו יָשׁוּב. כִּי עֲבָדֶי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּכְרֵת עֶבֶד. לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ וַיִּרְאֵתָ מֵאֲלֹהֶיךָ. וְעַבְדְּךָ נֹאמְתָךְ אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ מֵאֵת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיב־תִּיכֶם מֵהֵם תִּקְנוּ עֶבֶד וְאָמָה. וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשָׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מֵהֵם תִּקְנוּ וּמִמִּשְׁפַּחְתָּם אֲשֶׁר עִמָּכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם וְהָיוּ לְכֶם לְאֻחָזָה. וְהִתְנַחֲלֹתֶם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרֵשֶׁת אֻחָזָה לְעַלְמֵם בְּהֵם תַּעֲבֹדוּ וּבְאֻחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאֻחֵי לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ.

הבדל בולט ביותר בין הפרשיות, הוא היחס לעבד. בפרשת משפטים הוא מוגדר כעבד, ובפרשת בהר הוא מוגדר כשכיר, והתורה מדגישה "לא תעבוד בו עבודת עבד". בפרשת בהר מדגישה התורה כי רק מאת הגוים ניתן לקנות עבדים, ובני ישראל אינם נמכרים לעבדים.

לכאורה, פרשה זו סותרת את פרשת משפטים, הפותחת "כי תקנה עבד עברי". חז"ל יישבו סתירה זו באומרם, שפרשת משפטים עוסקת ב"מכרוהו בית דין" - עבד שנמכר בגנבתו, ואילו פרשת בהר עוסקת, כפי שמודגש בפתיחתה, ב"מוכר עצמו", מחמת מצבו הדחוק (עי' קידושין י"ד ע"ב).

בפרשת ראה אנו מוצאים דרך שלישית (דברים ט"ו, י"ב-י"ח):

כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחָיִךְ הָעֵבֶרִי אוֹ הָעֵבֶרִיָּה וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ. וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם. הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבְּךָ אֲשֶׁר בִּרְכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֵּן לוֹ. וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל פֶּן אֲנֹכִי מִצְוֶנְךָ אֵת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם. וְהָיָה כִּי יֹאמֶר אֲלֶיךָ לֹא אֵצֵא מֵעִמָּךְ כִּי אֶהְיֶה נֹאֵת בְּיָדְךָ כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ. וְלִקְחָתָּ אֵת הַמְרָצֵעַ וְנִתְתָּה בְּאֲזָנוֹ וּבִדְלַת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאָף לְאֻמְתְּךָ תַעֲשֶׂה פֶן. לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחָנְךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ כִּי מִשְׁנֵה שְׂכָר שֹׁכֵר עַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַעֲשֶׂה.

מצד אחד מתייחסת אליו התורה כעבד, ומצד שני מובא בפרשה זו הביטוי "שכיר", אף כי ב"דרך אגב" - עבודתו היתה יותר מעבודת שכיר.

לאור העיון בפרשיות התורה,² נעיין בסוגיית הגמרא בענין זה.

הקושי בעבודות נובע מהיות העבד נתון תחת שלטון אדם כמוהו, וכבר אמרו חכמים (דברים רבה פרשה ט', ט'): "מאה מיתות ולא קנאה אחת".

² עיון זה נעשה כאן על קצה המזלג, ויש עוד מקום רב להאריך בהבדלים בין הפרשיות, בהקשר שבו מובאת כל פרשיה, ובמדרשי ההלכה לפרשיות אלה.

סוגיית הגמרא

הגמרא דנה במקור לכך שעבד עברי נקנה בכסף (י"ד ע"ב):

...עבד עברי מנלן, אמר קרא "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים", מקיש עברי לעבריה. אשכחן מכרוהו בית דין הואיל ונמכר בעל כורחו, מוכר עצמו מנלן, יליף "שכיר" "שכיר", הניחא למאן דיליף "שכיר" "שכיר", אלא למאן דלא יליף "שכיר" "שכיר", מאי איכא למימר, אמר קרא "וכי תשיג", מוסף על ענין ראשון וילמד עליון מתחתון.

בהמשך, מנסה הגמרא למצוא מי הוא התנא שאיננו דורש "שכיר שכיר". שלוש הברייתות שמובאות כנסיון למצוא מי הוא תנא זה - נדחות, ומבוארות בדרך שונה. מקשה על כך בדברות משה (סי' כ"ו ענף ב'):

דהנה לכאורה תמוה, דהא סתמא דגמרא אמר אלא למאן דלא יליף שכיר שכיר, הרי משמע שברור לגמרא דאיכא מאן דאמר דלית ליה גזרה שוה דשכיר שכיר, והא לא מצינו, דכל התנאים שהיה מקום לומר דלית להו שכיר שכיר, תירץ בגמרא דאפשר להו למיסבר גם כן שכיר שכיר. ולכן צריך לומר דודאי מהני תנאי דשלש הברייתות איכא מאן דאמר דלית להו שכיר שכיר...

לגמרא ברור שיש "מאן דלא יליף שכיר שכיר", אף שלאחר מכן נכשל כל נסיון למצוא מיהו אותו תנא. הכיצד?

הדברות משה מתרץ על פי דרכו, אך לענייננו נאמר, כי לפנינו דוגמא נוספת לשאלה שאין עליה תשובה. שאלת הגמרא: "ומאן תנא דלא יליף שכיר שכיר" נשאת ללא תשובה, ודבר זה מלמד על כך שהתשובה לשאלה זו עמוקה, ואין דרך לאומרה בסגנון הגמרא.

באופן עקרוני יש לומר, כי לימוד "שכיר שכיר" פירושו שחכמים רואים את המילה "שכיר" כמילה המאפיינת את מהותו של העבד³. תנא שאינו לומד "שכיר שכיר", מבין כי עבד שמכרוהו בית דין אינו נקרא "שכיר". אף כי מילה זו מופיעה בפרשתו, אין היא מאפיינת את מהותו. אדרבה, מהותו היא "עבד", והמילה "שכיר" באה ב"דרך אגב": "כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים", ועל כן אל ירע בעיניך שילווחו וההענקה שעליך לתת לו ("להרצאת אדון", כלשון הגמרא).

עומקו של ענין מתבאר מדברים שכתב הרמח"ל (גנזי רמח"ל, "פירוש הזוהר ריש משפטים", עמ' ער"ה והלאה⁴):

³ אמנם, יש להבחין בענין זה בין סוגים שונים של גזרה שוה, ראה בהמשך. כאן מוצג העקרון הכללי.
⁴ דברי הרמח"ל הובאו בהשמטות ניכרות. להבנה מלאה של הענין ושל הבחינה הרוחנית שהוא עוסק בה, יש לעיין בדבריו במלואם.

ואמנם בהיות ההנהגה מתוקנת, וישראל זוכים... מתחברים קוב"ה ושכינתיה חיבור גדול וחזק, כל אחד מגלה אורותיו וכל מה שבו לחיבור... שכל תשוקת הקב"ה לישראל, וכל תשוקת ישראל להקב"ה. ועל דבר זה נברא כל הבריאה, כי זה האושר השלם להדבק האדון ית"ש בבניו, ואין מפריד, אלא ישראל נותנים כל עצמם להקב"ה, וקב"ה מגלה גדול אורותיו ועוצם תפארת קדושתו להם. והוא סוד "אז תענג על ה'", וזה כל השלימות...

ויש לפעמים שאין הדברים בתיקון, שאין זכות בישראל... והחיבור כמו נפסק ח"ו. אמנם מרחמי שמים הוא - שלא לעזוב את ישראל, ולכן שם מין חיבור אחר שהוא בהסתר פנים...

ואמנם אף על פי שכל הנשמות כשעולות למקומם ולמדריגתם האמיתית אינם עומדים, עם כל זה הנשמות שבאות בגלגולים לתקן עניני המלכות בסוד החטא הראשון ותיקוניו, הנה הם יורדין בבחינת עבד... ועל כן מי שהם צריכים להיות משועבדים, והיינו שיעבדו עבודה ממש בלי שינתן להם ההתדבקות בשכינה שהיה מגיע להם להיותם "נשמות", ונשאות רק בבחינת העבדות, והיא עבודה קשה הרבה, אבל זהו תיקונם, ובזה הם מקבלים נחת וישוב. וסוד הדבר, כי הנה הקב"ה עשה הסיחים וחמורים לשאת המשא ולטרוח הרבה, והאדם להיות משתמש מהם, והוא אינו עושה שום טורח, אלא הבריות משמשות לו.

שמה תאמר אין זו משפט, כי מה נשתנו אלה שנגזרה עליהם עבודה קשה, ולאלה מנוחה והשקט? אינו כך, כי ודאי הקב"ה כל מעשיו בצדק, אבל בסוד המקום העליון נתן שורש לכל מיני נמצא, כל ענין וענין בפני עצמו, ונתן הישוב לכל דבר כמה שיתישב ויקבל נחת לפי שרשו, ואין שום אחד מוצא קורת רוח אלא כמה ששורש שלו נותן. ונמצא ששורש הבהמות אינו מתיישב ואינו מוצא קורת רוח אלא במקום שהוא הבית קיבול שלו, וכיון שהוא עשוי לטרוח, אינו מוצא תיקון למעלה, ולא ישוב בשרשו, אלא במעשה המוטבע בו. וכן המלאכים הם עשויים לעניינם, אין להם ישוב חוץ מזה. והנשמות היורדות במדריגה זו - זהו תיקונם להיות כך, ולעבוד בדרך זה. ונמצא, שאין משוא פנים בדבר ח"ו, אלא כל אחד מתקן בדרך שלו, כי באמת בהיותם במדריגה זו אינם מתאווין יותר מזה, ואדרבא, זהו תיקונם...

עבדות איננה "תקלה", הנוצרת בעקבות מצב כלכלי כזה או אחר או כל סיבה אחרת. העבדות היא חלק מסדר ההנהגה, במצב מסוים של העולם. כאשר אין הדברים בתיקון - וכך הם מאז חטא אדם הראשון ועד לתיקון השלם - הרי שישנן נשמות שצורת עבודתן בעולם היא בדרך של עבדות. זהו תיקונם ובזה מקום מנוחתם.

הרמח"ל מדגיש, כי זהו משפט הצדק - "הנשמות היורדות במדריגה זו - זהו תיקונם להיות כך ולעבוד בדרך זה"⁵. נמצא, כי מי שנמכר לעבד הרי שמהותו היא של "עבד", ולא של "שכיר". אין הוא רק עובד עבד אדם אחר, אלא כל מהות חייו היא של עבד, של צורת עבודה במצב של הסתר פנים. מובן, אם כן, כי "תנא דלא יליף שכיר שכיר", לומד זאת משום שאין אפשרות ללמוד גזרה שוה זו, ולומר שהעבד מוגדר כשכיר. הגמרא מבינה שיש תנא - וכלל אין זה משנה אם מוצאים את זהותו - שסובר שהעבדות היא חלק מסדר העולם, ומהותו של אדם זה היא "עבד", ולא "שכיר".

מכרוהו בית דין ומוכר עצמו

אמנם, בירידתו של עולם רוחני זה למציאות, כפי שהיא מתבטאת בדיני עבדים, אנו נתקלים בשאלה.

כפי שראינו בעיון בפסוקים, רק לעבד עברי הנמכר בגנבתו מתייחסת התורה כעבד, אולם למוכר עצמו מתייחסת התורה כשכיר, ואם כן מהותו אינה מהות של עבד, וכיצד נבאר ענין זה? האם יש עבדים שאין זו מהותם?

המושג הרוחני של עבדות קיים בעולם, ואנו למדים אותו, בין השאר, מהתייחסותה של תורה לעבד בפרשת משפטים. בירידתו של מושג זה לעולם המעשה, הוא מופיע בצורה מורכבת עם ערכים נוספים ודינים נוספים, ולא מופיע כשלעצמו. אין ירידה ישירה מן העולם הרוחני אל עולם המעשה, כך שניתן להצביע על אדם ולומר: זהו עבד שעליו למדנו בדברי רמח"ל.

אולם, דבר זה אינו פוגע במושג כשלעצמו. התורה מלמדתנו דברים רבים שאין להם ישום למעשה, ואנו מקבלים מלימוד המושג והבנתו, ולא דוקא מקיומו. מלחמת עמלק, השמדת שבעה עממים וכדומה, הם מצוות לדורות, אף שנתערבו העמים, ואין לנו יכולת מעשית לקיים מצוות אלו (עי' ברמב"ם במצות עשה קפ"ז). דוגמא נוספת: העובדה שהלל תיקן פרוזובול, ובכך בטלה למעשה מצות שמיטת כספים, איננה פוגמת במצוה ובערך הלימודי והרוחני שאנו מפיקים ממנה. אף שהתורה שבעל פה עיצבה את דרך קיומה של המצוה בצורה שונה מן התורה שבכתב, ערכה של המצוה כפי שהוא מופיע בתורה שבכתב קיים, ויש להפיק ממנו את המסרים העולים ממנו.

⁵ דברים דומים כתב הרב קוק זצ"ל בביאור ענין העבדות באגרות ראי"ה ח"א, אגרת פ"ט (עמ' צ"ה): "ודע עוד, שהעבדות, כמו כל דרכי ד' הישרים, שצדיקים ילכו בהם ופושעים יכשלו בהם, לא הביאה מצד עצמה לעולם שום תקלה, כי עצם חק העבדות הוא חק טבעי בבני אדם, ואין שום הבדל בין העבדות החוקית להעבדות הטבעית, ואדרבא העבדות החוקית שהיא על פי רשותה של תורה באה לתקן כמה תקלות, שהעבדות הטבעית היא צפויה אליהם...". ובהמשך: "ואל תחשוב, שאם נקח לנו את מי שהוא ראוי להיות עבד, על פי תכונתו הפנימית, ונשכילהו, שבזה יצא מכלל העבדות. לא כן, אם העבד הזה יהי' יושב על קתדרא ירוש דברים כאלה שהמדות הראויות לעבדים יהיו נטבעות בהם. וזהו היסוד שראינו חכמים גדולים דורשים דברי דופי ורשעה, מפני שזוהמת העבדות דבקה בהם". העבדות היא מהות נשמתית, ותנאים חיצוניים אינם יכולים לשנותה.

הצורה שבה מופיע ענין זה בטהרתו, הוא במכרוהו בית דין, שהוא העבד בצורתו המלאה, אך מושג העבדות קיים בכל אדם ובכל מצב. רמח"ל מלמדנו, כי כאשר הדברים אינם בתיקוניהם ובסדריהם - וזהו המצב הקבוע בעולמנו - הרי שיש מושג של עבדות. ידיעת המושג והבנתו, מסייעות לאדם לגלות את בחינת העבד שבו, ולהתייחס לכך בצורה נכונה.

עיון בגזרה שוה "שכיר שכיר"

להרחבת הדברים, נעיין בפרטי הסוגיא, ונראה כיצד התייחסו האמוראים לגזרה שוה זו. ישנם שני סוגים של גזרה שוה. האחד, גזרה שוה שאין אדם דן מעצמו, אלא קיבלה מרבו עד הלכה למשה מסיני, והשני - גזרה שוה בחינת "למד סתום מן המפורש", שפירוש המילה או משמעותה ההלכתית נלמדים ממקום אחר שבו היא מופיעה.⁶ גזרה שוה מן הסוג השני יכולה להידרש אף אם לא קיבלה מרבו.

כיצד מבדילים בין שני הסוגים?

הרמב"ם כותב (הל' ממרים פ"א ה"ג):

דברי קבלה אין בהן מחלוקת לעולם, וכל דבר שתמצא בו מחלוקת בידוע שאינו קבלה ממש רבינו.

אם נחלקו בגזרה שוה זו, האם ללומדה או לא - הרי שאינה קבלה ממש, ואם לא נחלקו בה - יתכן שיש בכך סימן להיותה ממש רבנו.⁷

מהו ההבדל בין שני הלימודים?

בגזרה שוה שדנו חכמים מעצמם, הרי שהבינו כי המילים הנדרשות מלמדות על קשר מהותי בין שתי הפרשיות, המתבטא במילה זו. גזרה שוה, ככל י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, היא דרך קריאת הפרשיות ולימודן. כאשר חכמים מציינים כי שתי הפרשיות למדות זו מזו על ידי מילה מסויימת, הרי שמילה זו מבטאת את מהותה של הפרשיה או הדין הנלמד. בגזרה שוה המקובלת ממש, לעומת זאת, אין לומר כך. העובדה שהלימוד מקובל מסיני מלמדת כי שתי הפרשיות בעצם נפרדות זו מזו, ורק דין מסוים נלמד מן המילה המשותפת. אין דרך לקשר בין הפרשיות בצורה מלאה ומהותית, ורק הלכה למשה מסיני מלמדנו כי הדין משותף - ונלמד מן המילה המשותפת.

⁶ ע"י למשל בדברי הריטב"א בתחילת מסכת קידושין, על גזרה שוה "קחה קחה" משדה עפרון: "כתיב הכא 'כי יקח', וכתיב התם 'נתתי כסף השדה קח ממני'. פי' מה התם כסף אף הכא כסף. ולא גזרה שוה ממש היא, דהא קחה דהתם קאי אכסף וקחה דהכא קאי אאשה, אלא גלוי מילתא בעלמא וכעין נלמד סתום מן המפורש, דלישנא דקחה קחה דכתב רחמנא אתא לגלויי דמה התם בכסף אף הכא בכסף ודכוותא בתלמוד...".

⁷ א. דברים אלה הם לשיטת הרמב"ם (ע"י בזה במבוא למצוה ברה ח"א בשיטת הרמב"ם ב"ג מידות, מהדו"ב עמ' כ"ד-כ"ה), שאדם יכול לדרוש גזרה שוה מעצמו "לקיים תלמודו", כדברי הירושלמי (פסחים פ"ו ה"א), ואם כן, בכל מקום בו נחלקו בענין גזרה שוה, הרי זה מלמד שאינה ממש אלא למדוה מעצמם. ב. ע"י בדברינו ב"מושג הארץ", עמ' מ"ו-מ"ז, בדיון בדברי הרמב"ם הנ"ל.

לאיזה מסוגי הגזרה שוה שייך הלימוד "שכיר שכיר"?
יתכן, שבכך חלקו האמוראים בסוגיא זו, ונעיין בדבריהם:

ומאן תנא דלא יליף "שכיר" "שכיר", האי תנא הוא, דתניא המוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש, מכרוהו בית דין אינו נמכר אלא לשש. המוכר עצמו אינו נרצע, מכרוהו בית דין נרצע. מוכר עצמו אין מעניקים לו, מכרוהו בית דין מעניקים לו. המוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, מכרוהו בית דין רבו מוסר לו שפחה כנענית. רבי אלעזר אומר: זה וזה אינו נמכר אלא לשש, זה וזה נרצע, וזה וזה מעניקים לו, וזה וזה רבו מוסר לו שפחה כנענית. מאי לאו בהא קמיפלגי, דתנא קמא לא יליף "שכיר" "שכיר", ור' אלעזר יליף "שכיר" "שכיר", אמר רב טביומי משמיה דאביי: דכולי עלמא יליף "שכיר" "שכיר", והכא בהאי קרא קמיפלגי...

ור' טביומי מביא לימוד מהפסוק לכל אחד מהדינים המבדילים בין העבדים אליבא דתנא קמא.

הנסיון השני להוכיח:

אלא מאן תנא דלא יליף "שכיר" "שכיר", האי תנא הוא, דתניא "ושב אל משפחתו וגו'", אמר ר' אליעזר בן יעקב: במה הכתוב מדבר, אי במוכר עצמו - הרי כבר אמור, אי בנרצע - הרי כבר אמור, הא אין הכתוב מדבר אלא במכרוהו בית דין שתיים ושלש שנים לפני היובל, שהיובל מוציא, ואי סלקא דעתך יליף "שכיר" "שכיר" - למה לי, גילף "שכיר" "שכיר". אמר רב נחמן בר יצחק: לעולם יליף "שכיר" "שכיר", ואיצטריך, סלקא דעתך אמינא מוכר עצמו הוא דלא עבד איסורא, אבל מכרוהו בית דין דעבד איסורא אימא ניקנסיה, קא משמע לן...

ר' טביומי דוחה את הברייתא בלשון: "כולי עלמא...", ור' נחמן בר יצחק בלשון: "לעולם...". יתכן שמקור ההבדל הוא בהגדרת הגזרה שוה.⁸
ר' טביומי מבין שזו גזרה שוה מקובלת, ועל כן לא יכולה להיות בה מחלוקת, ועל השאלה: "מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר" הוא עונה: "דכולי עלמא יליף שכיר שכיר", ואין כלל תנא כזה, שכן לא תיתכן מחלוקת בלימוד זה.
ר' נחמן בר יצחק, לעומת זאת, מבין כי זו גזרה שוה שלמדוה מעצמם, ועל כן יתכן שיש תנא שאינו לומד אותה, אך אין זה התנא שבברייתא זו. דחייתו היא מקומית ולא כללית.

⁸ אמנם, יתכן לומר שההבדל נובע מכך שר' טביומי מתייחס למחלוקת תנא קמא ור' אלעזר, ועל כן הוא אומר: "כולי עלמא", וכוונתו לתנא קמא ור' אלעזר, ולא באופן כללי. ר' נחמן בר יצחק מתייחס לברייתא שנאמרה בסתם, ועל כן לא שייך לו לומר "כולי עלמא". אולם, נראה לסייע להסבר שהובא בפנים, שכן ר' טביומי מתייחס לשאלה, העומדת כמותרת בסוגיא זו: "מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר", וכתשובה לשאלה זו הוא אומר: "כולי עלמא יליף שכיר שכיר", ועל כן נראה שכוונתו לכל התנאים, ולא רק לתנא קמא ור' אלעזר.

נמצא אם כן, שלמאן "דלא יליף שכיר שכיר", ור' נחמן בר יצחק מודה שיש תנא כזה, המילה "שכיר" איננה מאפיינת את העבד שמכרוהו בית דין, ועל כן עלינו להבין את מהותו כ"עבד".

לר' טביומי, שזו גזרה שוה מסיני, הרי שהיא מלמדת את הדינים הנלמדים ממנה בלבד - קנין כסף לעבד עברי - ואין היא כלל מאפיינת את מהותו של העבד. אף לדעה זו, עבד שמכרוהו בית דין אינו מאופיין כ"שכיר", אלא כ"עבד", ושוב, עלינו להבין את מהותו של "עבד".⁹

המשך הדברים הובא לעיל, בדברי רמח"ל.

⁹ אפשר לפרש את שיטתו של ר' טביומי בדרך אחרת. ר' טביומי סובר, שאף תנא קמא "יליף שכיר שכיר", אלא שיש מיעוטים לכל הדינים, ועל כן אין הם חלים במוכר עצמו. נמצא, כי גזרה שוה זו, אף אם נאמר שהיא מקשרת בין הפרשיות, ורואה קשר מהותי בין מוכר עצמו למכרוהו בית דין, הרי ש"שוברה בצידה", והמיעוטים שטרחה התורה לכתוב בכל דין מלמדים כי אין ביטוי לקשר בין הפרשיות. על כן, אף אם נאמר שזו גזרה שוה שלמדוה חכמים מעצמם, הרי שהמיעוטים הרבים מלמדים כי אין זו גזרה שוה המלמדת שהפרשיות קשורות באופן מהותי, שכן התורה מיעטה והבדילה בין הדינים. הלימוד "שכיר שכיר" נותר מקומי, לענין קנין כסף בלבד, ולא למהותם של העבדים. נמצא, אפוא, שאף לשיטה זו, מהותו של עבד שמכרוהו בית דין אינה מתאפיינת במילה "שכיר", אלא במילה "עבד", שהיא המגדירה את אישיותו, וכפי שנתבאר. על פי הסבר זה, שני האמוראים נזקקים להבנת מהותו של עבד, והדברים נתבארו לעיל בדברי הרמח"ל.